

ПОНЯТТЯ ТА РОЛЬ ІДЕОЛОГІЇ У ПОЛІТИЧНОМУ ЖИТТІ СУСПІЛЬСТВА

Волошин Єгор Олександрович,

аспірант кафедри політичних наук

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ORCID ID: 0009-0006-8398-3795

У статті здійснено комплексний аналіз феномену політичної ідеології як ключового елемента політичного життя суспільства. Досліджено еволюцію поняття «ідеологія» від його первинного наукового значення до сучасного розуміння як системи концептуально оформлених політичних поглядів, ідей та цінностей.

Проаналізовано основні теоретичні підходи до вивчення ідеології, зокрема марксистську концепцію, аксіологічний підхід, психоаналітичну теорію, соціологічну концепцію, теорії деідеологізації та реідеологізації. Визначено, що політична ідеологія являє собою ієрархічно побудовану систему політичних цінностей, що становить стрижень політичної культури та мотиватор політичної поведінки.

Виокремлено та досліджено функції політичної ідеології: інтегративну (об'єднання суспільства навколо спільних цінностей), орієнтувальну (формування політичної свідомості), легітимізуючу (обґрунтування влади), мобілізуючу (спонукання до колективної дії). Проаналізовано структуру ідеології.

Особливу увагу приділено взаємозв'язку між ідеологією та політичними партіями як основними носіями ідеологічних доктрин. Обґрунтовано, що ідеологія становить основу партійного життя та відрізняє партії від інших суспільних організацій. Розглянуто роль ідеології у формуванні політичної свідомості, консолідації суспільства та обґрунтуванні політичних рішень, особливо в кризові періоди та під час виборів.

Підкреслено значення ідеологічного плюралізму для функціонування демократії. Проаналізовано небезпеки надмірної ідеологізації (виникнення тоталітаризму) та повної деідеологізації (політична апатія). Досліджено сучасні тенденції функціонування ідеології в умовах інформаційного суспільства та роль масмедіа у поширенні ідеологічних меседжів.

Методологічну основу дослідження становить системний підхід, що дав змогу розглянути політичну ідеологію як цілісний феномен у контексті її взаємодії з іншими елементами політичної системи. Історичний метод використано для аналізу еволюції поняття «ідеологія» та основних теоретичних концепцій. Метод синтезу дав змогу узагальнити різноманітні теоретичні напрацювання класиків та сучасних дослідників і сформулювати комплексні висновки.

Ключові слова: політична ідеологія, політичні цінності, суспільна консолідація, соціальні групи, політичні партії, держава, легітимність влади.

Voloshyn Ye. O. The concept and role of ideology in the political life of society

The article provides a comprehensive analysis of the phenomenon of political ideology as a key element of political life in society. It examines the evolution of the concept of «ideology» from its original scientific meaning to its modern understanding as a system of conceptually formulated political views, ideas and values.

The main theoretical approaches to the study of ideology are analysed, in particular the Marxist concept, the axiological approach, psychoanalytic theory, the sociological concept, and theories of deideologisation and reideologisation. It is determined that political ideology is a hierarchically structured system of political values that forms the core of political culture and motivates political behaviour.

The functions of political ideology are identified and studied: integrative (uniting society around common values), orientational (forming political consciousness), legitimising (justifying power), mobilising (encouraging collective action). The structure of ideology is analysed.

Particular attention is paid to the relationship between ideology and political parties as the main carriers of ideological doctrines. It is argued that ideology forms the basis of party life and distinguishes parties from other social organisations. The role of ideology in shaping political consciousness, consolidating society and justifying political decisions, especially in times of crisis and during elections, is examined.

The importance of ideological pluralism for the functioning of democracy is emphasised. The dangers of excessive ideologisation (the emergence of totalitarianism) and complete de-ideologisation (political apathy) are analysed. Contemporary trends in the functioning of ideology in the information society and the role of the mass media in the dissemination of ideological messages are examined.

The methodological basis of the study is a systematic approach, which allowed us to consider political ideology as a holistic phenomenon in the context of its interaction with other elements of the political system. The historical method was used to analyse the evolution of the concept of «ideology» and the main theoretical concepts. The synthesis method allowed us to generalise the various theoretical developments of classical and contemporary researchers and formulate comprehensive conclusions.

Key words: political ideology, political values, social consolidation, social groups, political parties, state, legitimacy of power.

Актуальність дослідження. Політика має значний вплив на всі сфери суспільного життя. Важливе місце у розв'язанні суспільно-політичних питань займають ідеології. Політика нерозривно пов'язана зі світом ідей, суспільними ідеалами й ціннісними орієнтирами.

Політика і пов'язані з нею форми прояву мають необхідність у обґрунтуванні, виправданні та легітимізації. Загалом політичну діяльність неможливо зрозуміти, не досягнувши ідеї, уявлення та цінності, що спонукають і мобілізують людей до політичної активності. Ідеї виступають рушійною силою суспільних трансформацій.

Актуальність дослідження полягає у тому, що в сучасних реаліях суспільно-політичний розвиток впливає на місце ідеології у політичному житті суспільства, деформує її роль. Особливої актуальності набуває питання ідеологічного обґрунтування політичних рішень. У перехідних суспільствах проблема формування консолідуючої національної ідеї стає критично важливою для забезпечення стабільності та ефективності політичної системи. У розвинених демократіях спостерігається посилення ідеологічної поляризації, що впливає на характер політичної конкуренції та якість демократичного процесу. Сучасний інформаційний розвиток кардинально змінює способи поширення та сприйняття ідеологічних меседжів. У цьому контексті необхідними стають усебічний аналіз функцій політичної ідеології та механізмів її впливу на суспільно-політичне життя, переосмислення традиційних підходів до вивчення ідеологічних процесів.

Мета статті – комплексний аналіз поняття ідеології, передусім у розрізі її політичного аспекту, а також визначення ролі ідеології у політичному житті суспільства та у функціонуванні сучасних політичних систем.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження феномена ідеології та її ролі у політичному житті суспільства знайшли своє висвітлення у численних працях фахівців політології, соціології та інших суспільних дисциплін. Надзвичайно цінним для нас є науковий доробок, де містяться важливі теоретичні й концептуальні положення класиків суспільно-політичної думки, зокрема Д. де Трасі, В. Парето, М. Вебера, К. Маркса, К. Мангейма, Ф. Ніцше, У. Матца, Ю. Габермаса та багатьох інших, а також низки сучасних дослідників та науковців, які висвітлюють і аналізують окремі аспекти ідеологічної проблематики, серед яких чимало вітчизняних: О. Постол, М. Фурманюк, М. Морарь, С. Матвієнкі та ін.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вивчення даної проблематики необхідно розпочати з розуміння поняття «ідеологія», а потім проаналізувати роль ідеології як політичного феномену й визначити її роль у політичному житті суспільства.

Так, першим термін «ідеологія», що етимологічно походить із давньогрецької мови й дослівно перекладається як «вчення (наука) про ідеї (думки)», у вжиток увів французький мислитель Д. де Трасі. Ідеологію він визначив як учення про людське мислення та суспільні ідеї, що повинне знайти пояснення у світосприйнятті та явищах сві-

домості через засади етики, моралі, політики [1, с. 390].

Ми можемо прослідкувати достатньо серйозну зміну в тлумаченні даного поняття, певну еволюцію концепту – від наукової галузі про ідеї до інструментального терміна, що означає набір ідей, поглядів, концепцій, різноманітні світоглядно-ціннісні системи. Невдача в розвитку ідеології як самостійної науки пояснюється тим, що під час упровадження в обіг даного поняття в епоху Наполеона, коли цей термін мав означати певну суспільну науку, що займалася дослідженням формування ідей і основ людського знання, провідні французькі вчені Д. де Трасі та Е. Кондільяк намагалися через неї впливати на політику Бонапарта, що зазнало протидії від Наполеона, який заявив, що доволі нерозумно підмінити політичну реальність теоретичними абстракціями [2, с. 44–45].

Поняття ідеології у сучасній політичній науці є одним із центральних термінів, тією категорією науки, що досі залишається дискусивною стосовно тлумачення її сутності.

У науці склалися доволі різні погляди на таке явище, як ідеологія. З'ясування особливостей трактування цього феномену допоможе нам під час вирішення наступних поставлених наукових завдань. Так, згідно з марксистською теорією, сформульованою К. Марксом та Ф. Енгельсом, ідеологія є сукупністю суспільних ідей, теорій, поглядів, які відображають й оцінюють соціальну дійсність із погляду інтересів конкретних класів. Вона є надійним явищем щодо економічного базису, крім того, вона відносно самостійна. Ідеологія є ідеалістичною концепцією, згідно з якою світ являє собою втілення думок, принципів. Також вона є типом розумової діяльності. І нарешті, ідеологія є ілюзорним відображенням дійсності в політичних, релігійних, моральних та інших формах, що звідси впливають. Так, ідеологія спотворює об'єктивну реальність, формує «ілюзорну свідомість», яка протистоїть свідомості науковій. На думку К. Маркса, за кожною суспільною тео-

рією стоять конкретні інтереси. Цей феномен – мислення, зумовлене соціальними, життєвими інтересами, – він і назвав ідеологією [3]. Самі К. Маркс і Ф. Енгельс ніколи не застосовували для характеристики системи своїх поглядів термін «ідеологія», називавши марксизм виключно «науковою теорією соціалізму» [2, с. 41].

Ф. Ніцше, будучи прибічником аксіологічного погляду на ідеологію, уважав, що ідеї, погляди, переконання індивідів, соціальних груп, класів, формуються не залежно від їхнього місця в системі суспільного виробництва, як у К. Маркса, а від приналежності до касти спадкової аристократії або до плебейських мас. На його думку, ідеологія є явищем культурним, адже культура є первинною сферою, де формується ідеологія. Знатна каста з характерною для неї силою волі та жагою до влади підкоряє собі миролюбні або послаблені культури. Панівні та підвладні касти створюють особисті системи цінностей. Люди знатної породи усвідомлюють себе мірилом цінностей, вірять самі собі. У них є обов'язки лише до подібних до себе, по відношенню ж до істот нижчого рангу вони можуть поводитися на свій розсуд [3]. Справжніми є цінності, що виробляє каста панів, оскільки у процесі творення цінностей не користується, на відміну від касти рабів, мотивами та принципами користі. Справжні ідеології є продуктом творчої діяльності аристократичних каст, тоді як плебейські касти не здатні створити дієздатну ідеологію [2, с. 41].

На переконання представників психологічного (психоаналітичного) підходу З. Фрейда і В. Парето, ідеологію слід розглядати як ментальну (раціональну) конструкцію, яка приховує несвідомі імпульси людської психіки. Хоча сам З. Фрейд у своїх працях не розглядав феномен ідеології, його ідеї про несвідомі імпульси людської психіки (теорія прихованих інтересів) лягли в основу наукових розробок теорії ідеології. В. Парето вважав, що ідеологія є хибним світоглядним утворенням, яке вможливорює маніпулювання поведінкою людини за допомогою уявлень та віри [2, с. 42].

Також суттєвий внесок у розуміння поняття «ідеологія» зробив німецький соціолог К. Мангейм, що є провідним представником соціологічного напрямку в дослідженні ідеології. На його думку, ідеологія не передбачає свідомого обдумування. Її призначення – це аналогія чинного устрою, захист статус-кво, хоча в окремих умовах не виключаються й ідеологічні диверсії. К. Мангейм приділяв багато уваги функціональним характеристикам ідеології, а особливо її здібностям з'єднувати людей, акумулювати їхню політичну енергію [3]. Він же протиставляв ідеологію утопії, зазначаючи, що перша спирається на поточне буття і виходить із нагальних завдань суспільно-політичної дійсності, тоді як друга є трансцендентним уявленням щодо поточного соціального буття поза безпосереднім зв'язком із цим буттям. К. Мангейм, аналізуючи марксистське розуміння ідеології, виокремлює «часткову» ідеологію як спотворення фактів суспільно-політичного буття, що зумовлене соціальними інтересами суб'єктів, та «тотальну» ідеологію як віддзеркалення специфіки структури свідомості суспільної групи, класу або епохи. Він називає ідеологію «розвинутим політичним міфом» [2, с. 19].

У ХХ ст. у зв'язку з продовженням розроблення теорії ідеології та значними змінами у соціальній структурі західних держав виникла «концепція деідеологізації» (Д. Белл, Р. Арон, С. Ліпсет, К. Поппер та ін.). Дослідники цього напрямку протиставляли науку й ідеологію, стверджували, що лише наука може мати об'єктивно дійсні знання, тоді як ідеологія виражає лише суб'єктивні соціально-класові інтереси. Вони наголошували на деідеологізації суспільства, стверджуючи про зменшення значення традиційних ідеологічних течій у соціальному управлінні, втрату ними спроможності формулювати «власною мовою» актуальні проблеми. Заявлено про «кінець ідеології» і початок епохи деідеологізації [2, с. 43–44; 3].

Цікавою є концепція «реідеологізації» суспільства, що пов'язана з діяльністю Франкфуртської школи західного

марксизму (Ю. Габермас, Л. Альтюссер, Т. Адорно, У. Матц). Її прибічники акцентують увагу на модернізаційних аспектах. Німецький політолог У. Матц наприкінці 1980-х років запропонував своє трактування ідеології, згідно з яким ідеологіями є такі системи цінностей, що виходять на авансцену під час серйозних суспільних криз, виступають як суспільний світогляд, що має силу віри, володіють особливо великим орієнтаційним потенціалом. Однак за Ю. Габермасом на місце ідеології сьогодні приходять «масова культура» [2, с. 44; 3]. Е. Фромм політичну ідеологію розглядав як товар, який поширюється масмедіа, ораторами задля маніпулювання людськими масами [2, с. 218].

Американський соціолог Н. Смелзер обґрунтовує розуміння ідеології як системи теоретичного знання, що утверджує певні цінності та факти. Він вважає, що одна з функцій ідеологій полягає у послабленні соціальної напруги, яка виникає тоді, коли люди усвідомлюють розбіжності між своїми цінностями й реальними умовами своєї життєдіяльності. Другою функцією є захист інтересів певних соціальних груп, що виправдовує стан речей, що існує, або, навпаки, бореться за його скасування. Разом із тим ідеології можуть надавати сенс і законність діям людей, їхнім вимогам [4, с. 45–46].

Отже, під ідеологією варто розуміти теоретично узагальнену систему поглядів і переконань стосовно суспільства, у якій теоретичне та емпіричне знання переплітається з віруваннями й ціннісними орієнтаціями [5, с. 4]. Ідеологія – це завжди втілення певної ціннісної чи загальної світоглядної ідеї. Питання полягає лише в тому, яка саме ідея втілюється [6, с. 275].

Найменшою смисловою одиницею ідеології є ідеологема. Вона слугує певним вираженням ідеї як через слово, словосполучення чи повноцінний текст, так і через конкретний символ чи групу символів (графічні зображення, кольори).

Кожна людина має ті чи інші упередження, погляди на світ, виробляє певну сукупність ідей стосовно своєї та сус-

пільної життєдіяльності, певним чином сприймає та осмислює світ і саму себе. Тому ми можемо припустити, що будь-яка людина дотримується певної ідеології як набору конкретних, можливо, навіть унікальних переконань і цінностей, навіть якщо сама людина не визнає цього.

Ідеологія є достатньо широким поняттям. Зазвичай ідеологія є цілісним явищем, що охоплює різні сфери життя. Проте центральним у нашому дослідженні є саме політичний аспект цього феномену. Узагалі слід відзначити, що доволі часто, а можливо, й найчастіше, цей термін уживають як світоглядно-ціннісну систему саме політичного характеру.

Так, політична ідеологія – це система концептуально оформлених уявлень, ідей і поглядів на політичне життя, яке відбиває інтереси, світогляд, ідеали, настрої людей, класів, націй, суспільства, політичних партій, громадських рухів тощо [1, с. 390]. Загалом будь-яка ідеологія має політичний характер, однак політична ідеологія є сукупністю поглядів саме на політичне влаштування суспільства. Вона пояснює політичну реальність, наділяє людину цілісним типом орієнтації у суспільно-політичному житті та взагалі є одним із ключових елементів його організації. Політична ідеологія відображає ставлення до дійсності через призму політичних цінностей.

Ідеологія невід’ємно пов’язана із цінностями. Політична свідомість індивіда є відображенням світоглядних ідеалів і норм. Як свідчить світова історія, проблема цінностей є ключовою в епоху кардинальних змін і суспільних перетворень.

Цінності багато в чому зумовлюють специфіку людської поведінки й вибору в політичній сфері. На ціннісній основі формується ставлення індивіда до політики, що знаходить своє вираження у його чітко спрямованих діях [6, с. 270].

Сукупність політичних цінностей може утворювати цілісну систему, що є стрижнем суспільної політичної куль-

тури та мотиватором політичної поведінки тих чи інших суб’єктів політики. Ієрархічно побудована та теоретично оформлена система політичних цінностей є політичною ідеологією у її стислому визначенні.

Згідно з німецьким соціологом М. Вебером, цінності стають фундаментом мотивації поведінки людей, основою цілісності соціальної системи. Лише те суспільство, де існує консенсус щодо того, що є цінністю, може розглядатися як стабільна система, оскільки в ній зникає головне джерело суперечностей між окремою людиною і суспільством. І навпаки – ціннісні розколи дестабілізують систему, породжуючи катаклізми, потрясіння і руйнуючи її [7, с. 25].

Ідеологія містить оцінку політичних процесів, певні упередження. Вона слугує орієнтиром на певну систему норм і цінностей для громадян, а також надає владі доцільного характеру. Ідеологія допомагає інтегрувати суспільство на базі певних сформованих інтересів тих чи інших соціальних (релігійних, етнічних тощо) груп населення або цілей, що не спираються на конкретні соціальні верстви.

Панівний клас або соціальна група має на меті розповсюджувати в суспільстві свою ідеологію. Ідеологія презентується відповідними політичними рухами, партіями, громадськими об’єднаннями тощо.

Ідеологія допомагає створити фундаментальну систему цінностей як для суспільства, так і для держави. В ідеалі політична ідеологія має опиратися на факти, досягнення науки й відповідати життєвим реаліям. Критики стверджують, що ідеології на відміну від науки не властива об’єктивність. Часто ідеологія вдається до хибних узагальнень, спотворення ідей.

Політика та ідеологія охоплюють найрізноманітніші сфери мислення, суспільної діяльності й поведінки. Ідеологія дає змогу розуміти аспекти політичної реальності, є способом осмислення політики. Ідеологія вказує на політичну систему ідеалів і цінностей, до яких вона має прагнути.

Політична ідеологія за покликанням має ставати основою прийняття важливих управлінських рішень у політичній сфері суб'єктами політики. Вона теоретично обґрунтовує ці рішення, визначає їх як правильні та потрібні.

Отже, політика нерозривно пов'язана з ідеологією. Ідеологія схильна з'являтися у процесі політизації науки, релігії, філософії тощо. Релігія, культура, мораль, наука мають певний вплив на політику, проте рідко можуть повною мірою її визначати на відміну від ідеології, що має безпосередній вплив на суспільно-політичний розвиток.

Ідеологія здатна інтерпретувати дійсність, зокрема з владних позицій, і тому підпорядковується інтересам влади. Надмірна ідеологізація політики може призводити до породження тоталітарних режимів. За тоталітаризму ідеологія використовується як засіб виправдання режиму. За відхилення від неї передбачено жорстке покарання.

Політичні переконання часто, як і релігійні, сформовані лише на вірі. Тут слід сказати, що достатньо тривалий час у процесі розвитку людства роль ідеології виконували релігія та міфи, тобто, по суті, вони були «протоідеологіями». Тому в політичній науці ідеології іноді ідентифікують як «громадянські релігії». Міф допомагає пояснити незрозумілі політичні явища та процеси, впорядкувати їх. Поєднання знань і вірувань, їх пропорція залежать від типу ідеології. Раціоналістична ідеологія має більш науковий характер і будується переважно на фактах. Ірраціональна ідеологія значною мірою ґрунтується на міфах та ірраціональних аргументах.

Німецький політолог У. Матц виокремлює кілька специфічних ознак, що притаманні ідеології, серед яких, зокрема, є релігійна мотивованість ідеології, вона описується як секуляризувальна система орієнтацій – своєрідна «ерзац-релігія». Серед інших виділяється революційність, опора ідеологічної політики в трансцендентному стосовно суспільства, а також те, що ідеологія слугує картиною світу, яка складається в процесі систематичного редукування дійсності [2, с. 31].

Ідеологія має на меті запропонувати свою систему норм та цінностей, зорієнтувати індивіда в дійсності, що його оточує. Вона розширює світогляд людей та формує політичну свідомість.

Політичні ідеології дають відповідь на питання, як має бути організовано суспільство. Вони мобілізують людей на підтримку тих чи інших політичних проєктів.

На відміну від інших ідеологій ідеологія політична відображає безпосередньо відносини влади, її види та політичні інтереси суб'єктів, їхню волю до регулювання суспільно-політичного життя [2, с. 34].

Виділяють три стадії розвитку ідеологій: революційна боротьба, післяреволюційне відчуження і зародження нової ідеології [1, с. 390]. Спочатку політична ідеологія діє «назовні», допомагає встановити владу, а потім, як монополізує політико-ідеологічний простір, починає діяти «всередину» – стає складником влади й намагається зберегти домінування.

Політична ідеологія є формою суспільної свідомості та складовою частиною політичної свідомості й культури. Зазвичай вона створюється діяльністю певних прошарків населення і спонукає появу суспільно-політичних рухів. Ідеологія слугує механізмом, який забезпечує змогу колективної дії.

Ідеологія стає у нагоді під час процесів державотворення, вона є однією з основ державного розвитку. Сформульована національна ідея значною мірою в змозі посприяти розквіту держави, є важливим складником її створення та існування. Відмова від національної ідеї може перекреслити перспективи державного будівництва, призвести до занепаду. Ідеологія може зберегти розколоту державність від краху, забезпечити основу для орієнтації в процесі історичних перетворень [6, с. 275].

У демократичному суспільстві, де існують свобода слова, плюралізм та багатопартійність, передбачається конкуренція різних політичних ідеологій. Проте жодна з них не має бути офіційною, примусовою чи мати статус держав-

ної. За авторитарного та тоталітарного типів політичного режиму ідеологія забезпечує їх підтримку та існування самої держави. Однак і за демократичного режиму держава часто через ідеологічний вплив, хоча й з акцентом на гуманізм як провідний вектор, здійснює політичну освіту громадян, легітимізує владу, консолідує суспільство.

Політична ідеологія як форма критики існуючого суспільства, бажання змінити дійсне є необхідним елементом здорового і розвинутого соціуму. Дискусія щодо альтернативних шляхів суспільного розвитку є невіддільним елементом демократичного устрою. Повна відсутність різних ідеологічних напрямів може призвести до стагнації суспільства або навіть його деградації. Політична апатія здатна спровокувати появу деспотизму. Проте й надто значна фрагментація не сприяє соціальній стабільності.

Серед функцій політичної ідеології виділяють: завоювання суспільною свідомістю, просування ідей методом створення позитивного образу цілей суспільного розвитку тощо. Окрім того, важливим є створення певного суспільно-політичного ідеалу, способу мислення й віддзеркалення реальності з усвідомленням мети перетворення дійсності, так званого «світлого майбутнього», а також оцінка минулого й сьогодення на основі конкретних критеріїв. Ідеологія має орієнтувати людину в суспільному житті. Теоретично сформульована політична оцінка дійсності займає важливе місце в політичних процесах.

У науці також існує погляд, що ідеологія слугує людям «ілюзорною компенсацією», яка компенсує невідповідність політичної реальності існуючим уявленням про неї [2, с. 30]. Її можна розглядати як своєрідні «ліки», що допомагають уникнути емоційної напруги та різноманітних психологічних деформацій у суспільстві, викликаних соціально-економічними стресами [2, с. 38].

Ідеологія здатна легітимізувати чинну владу, політичний порядок або обґрунтувати право опозиції на заняття владних позицій. Тобто за її допомоги різноманітні соціальні групи й політичні сили

обґрунтовують свої цілі, засоби їх досягнення, прагнення заволодіти владою та здійснити перетворення в державі. Однак ідеологію також часто використовують для маскувння справжніх інтересів тих або інших представників еліти.

Політична ідеологія є природним феноменом, оскільки віддзеркалює найсуттєвіші потреби й бажання суспільства, та водночас штучним, бо використовується політичною елітою задля утвердження серед найширших верств населення [2, с. 217].

Найчастіше ідеології формуються в кризові періоди, коли нарастають складні нерозв'язані проблеми суспільно-політичного розвитку. У цей момент вони відіграють інтегруючу функцію щодо людей, суспільних груп, що дотримуються даної ідеології.

Особливої значущості ідеології набувають у період виборів, коли політичні ідеї, цінності та гасла стають основними елементами процесу спілкування із суспільством.

Загалом у суспільстві існує низка різних соціальних груп і верств населення, інтереси яких зазвичай відрізняються, що призводить до ідеологічного протистояння. Будь-яка спільнота, окрема група людей зазвичай мають свою певну точку зору на перебіг суспільних та політичних подій, що відбуваються. Багато спільнот формуються як раз за спільністю ідеологічних уявлень. У розвинених країнах існують ідеологічний плюралізм, усебічна конкуренція ідей, кожна з яких змагається за статус найдоцільнішої для громадян та ефективного розвитку суспільства.

О. Постол наголошує на інтегративній функції політичної ідеології, зазначаючи, що вона може бути соціокультурною основою, що об'єднує суспільство задля подолання суспільно-політичних суперечностей і конфліктів [2, с. 10]. У зарубіжній політичній науці навіть існує погляд на ідеологію як на «мову» для політичної комунікації, яка через формування спрощених стилів і символів на рівні політичної риторики уможливорює інтеграцію індивідів та спонукування громадськості до колективної

дії [2, с. 38]. Оскільки суспільні групи та суспільство у цілому прагнуть до систематизованих, теоретично оформлених і обґрунтованих цінностей та ідей, то необхідним стає в ідеалі створення інклюзивної, загальноприйнятої системи поглядів, що відповідала б інтересам усіх суб'єктів, здатна була б згуртувати громадянське суспільство.

Розвиненість політичної ідеології корелює з чіткістю вираження її внутрішньої структури. Структуру ідеології становлять: політичні теорії, концепції політичного розвитку, політичні ідеї, політичні програми, суспільний ідеал, політичні гасла [2, с. 31–32]. За іншим підходом структура ідеології складається з теорії, концепції розвитку та символів. Ще за одним підходом структурними елементами політичної ідеології є образ дійсності, аксіологічна підсистема (ієрархія цінностей) та практичні вказівки [2, с. 217; 4, с. 46].

Не так давно політичну ідеологію почали розглядати в контексті масмедіа. Так, ідеологічний вплив здатен підпорядковувати діяльність масмедіа в епоху інформаційного суспільства. Ідеологія за допомогою поширення інформації, за допомогою впливів інформаційних потоків пропагує потрібну інтерпретацію реальності та ціннісних суджень у суспільно-політичній сфері, надає підказки про те, як необхідно вести суспільну життєдіяльність, думати про конкретні суспільні процеси та явища. Ця інтерпретація відіграє важливу роль у формуванні суспільного консенсусу [2, с. 218]. Очевидно, що певним чином це впливає й на рівень консолідації у суспільстві.

Ідеологія продукує певні моделі політичної діяльності, що мають на меті трансформувати чинний порядок. Реалізувати це покликані політичні партії, громадські рухи, суспільно-політичні організації та їхня база підтримки. Так, політична ідеологія спонукає формування суспільно-політичних рухів.

Ідеологія змушує до дії. Ідеологія є системою переконань, що уособлює не просто набір цінностей та ідеалів, а й набір певних принципів дії. Ідеологія є ефективною, якщо громадяни

вдаються до цілеспрямованих дій задля виконання поставлених завдань цієї ідеології. Політична активність спрямовується на досягнення політичного ідеалу.

Політична ідеологія обґрунтовує цілі, які необхідно втілити, певну стратегію дій, що конкретизується в певних програмних документах, публічних заявах представників політичних сил. Так відбувається формування положень, які розкривають ідеали прихильників певного політичного розвитку, трансформування положень у програми, гасла й вимоги, перенесення існуючих інтересів і вимог на практику, закладення основ управлінських рішень. Отже, політичні ідеології нерозривно пов'язані з діяльністю тих або інших рухів і організацій та не здатні існувати окремо від них.

Основним і найефективнішим способом реалізації волі індивідів, трансформації її у волю колективну є саме політичні партії, кожна з яких має власні ідеологічні засади, систему норм і цінностей, що зорієнтовані та розраховані на конкретні соціальні групи, адже політичні партії покликані представляти інтереси цих соціальних груп, що є однією з ключових партійних функцій, поряд із функціями здобуття, утримання та реалізації політичної влади. Партії, окрім забезпечення участі громадян у формуванні політики держави, є носіями ідеологій. Партійна ідеологія об'єднує членів партії. Тому політична ідеологія – це основа партійного життя, адже партії через систему поглядів і політичних оцінок мобілізують людей та спрямовують їхню діяльність на творення відповідних ідеологій соціальних систем [7, с. 25]. Політичні партії прагнуть поширити свою ідеологію у суспільстві. Прихильність до ідеології чітко відрізняє партії від громадських організацій, професійних спілок та інших суспільних рухів та різноманітних об'єднань. Хоча партії далеко не завжди будуються на основі певної ідеології, в ідеалі вони мають бути методом пропаганди та реалізації певної ідеологічної доктрини.

Класифікація політичних партій на основі ідеологічних направленостей є основною у розвинених демократіях.

На Заході значну увагу приділяють партійним програмам, що містять конкретні суспільно-політичні доктрини, які ґрунтуються на постулатах політичних ідеологій.

На нашу думку, доволі примітивною і необґрунтованою є позиція, що політична ідеологія використовується лише елітами з метою здобуття та утримання влади, адже такий погляд не дає пояснень чому деякі ідеї здатні спонукати людей до активної політичної, протестної діяльності, чому одні ідеологічні напрями легко викликають симпатії, а інші з такою ж легкістю втрачають свій вплив. Насправді громадяни не є виключно пасивними реципієнтами політико-ідеологічної пропаганди, які бездумно підкоряються вказівкам представників політичної еліти та суспільних лідерів.

Ідеологія є елементом політики як свідомої діяльності суспільних груп та індивідів. Однією з форм суспільної свідомості є свідомість політична, яка розвивається з появою політичного життя, суб'єктів політики та її інститутів. Частиною політичної свідомості, можна сказати, вищим її рівнем, є ідеологія, яка відображає специфічність інтересів суб'єктів соціальної спільноти. Тому ідеологія відображає інтереси окремих суспільних груп, хоча за певних умов може набути загальності [2, с. 33–34].

Соціотвірну значущість має процес ідеологічної соціалізації, що охоплює освоєння індивідами традицій, норм та цінностей ідеологічного життя. Вона є однією з передумов успішного суспільно-політичного розвитку.

Політична ідеологія не схильна до компромісів. Той, хто не дотримується ідеологічних переконань, стає опонентом.

Існує низка різних ідеологічних течій у політиці. Відмінності між ними стосуються типів організації економічної, культурної, соціальної сфер суспільного життя, ролі держави в житті людини й суспільства та методів політичних реформ.

Існує погляд, що політичними ідеологіями є кодифіковані, певним

чином усталені та історично визначені системи ідей, що народжувалися у своєму історичному контексті, тому сьогодні більшість із класичних ідеологій померли [8]. Класичні ідеології не в змозі дати відповіді на актуальні питання, оскільки їхні теоретичні конструкції застаріли, а сучасна дійсність пішла далеко вперед.

Класифікація основних ідеологій у політиці різниться залежно від джерел. Здебільшого щонайменше виокремлюють консерватизм, лібералізм та соціалізм. Ці три напрями й іменують як «класичні ідеології». До списку основних політичних течій переважно додають комунізм та фашизм. За більш розширеними класифікаціями можуть виокремлювати соціал-демократію, анархізм, націоналізм тощо.

Усі політичні ідеології спираються або на традиції політичного реалізму, засновниками якого є Н. Маккіавеллі та Т. Гоббс і який ґрунтується на скептичному ставленні до природи людини, тому пропагує більш раціональне ставлення до політики з висуванням поміркованіших ідей, або на традиції політичного ідеалізму, що сформувався ідеями Платона, Г. Гроція та І. Канта та ґрунтується на уявленнях про добру людську природу, а тому й зосереджується на подоланні політичних недоліків суспільства реформістськими методами [2, с. 21].

Висновки. Аналіз основних теоретичних концепцій засвідчує відсутність єдиного підходу до розуміння феномену ідеології. Різноманітні підходи розкривають різні аспекти функціонування ідеології, що підтверджує її складність та багатогранність як суспільного явища. Політична ідеологія є цілісною системою, що не лише пояснює політичну реальність, а й формує систему орієнтирів для політичної діяльності та надає легітимність політичним рішенням.

Дослідження підтверджує, що політична ідеологія виконує низку критично важливих функцій: інтегрує суспільство навколо спільних цінностей, орієнтує громадян у політичному просторі, легітимізує владу та мобілізує на досяг-

нення політичних цілей. Особливо важливою є її роль у кризові періоди, коли посилюється потреба в ідеологічній консолідації.

Політична система не в змозі ефективно функціонувати без ідеологічної основи. Політичні партії є основними носіями та трансляторами ідеологічних доктрин у сучасних демократичних системах. Ідеологічна ідентифікація партій визначає їхні програмні засади та відрізняє від інших типів політичних організацій. Ідеологічний плюралізм є необхід-

ною умовою функціонування здорової демократії, оскільки забезпечує конкуренцію ідей та можливість вибору. Однак надмірна ідеологізація політики може призводити до тоталітарних тенденцій, а повна деідеологізація – до політичної апатії та стагнації суспільства.

Результати дослідження відкривають широкі можливості для подальшого вивчення ідеологічної проблематики. Перспективним напрямом є аналіз специфіки функціонування окремих ідеологічних течій у сучасних умовах.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Коробій Г. Політичні ідеології в Україні. VIII Всеукраїнська студентська науково-технічна конференція «Природничі та гуманітарні науки. Актуальні питання». 2010. С. 390.
2. Постол О.Є. Посткласичні політико-ідеологічні течії та їхня роль в умовах соціальних змін кінця XX – початку XXI століття : дис. ... д-ра політ. наук : 23.00.03. Київ, 2016. 405 с.
3. Політологія : підручник / Ю. М. Розенфельд та ін. Харків : Право, 2001. 636 с.
4. Недюха М., Михайлич О. Ідеологія як критерій класифікації політичних партій. Політичний менеджмент. 2006. № 2. С. 45–53.
5. Матвієнків С.М. Політичні ідеології : методичний посібник. Івано-Франківськ : Плай, 2006. 151 с.
6. Фурманюк М. Політичні цінності у форматі державницької ідеології як стратегії розвитку сучасного українського суспільства. *Наукові записки ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України*. 2014. Вип. 49. С. 269–277.
7. Морарь М.В. Ідеологія в діяльності політичних партій: теорія та практика. Регіональні студії. 2019. № 16. С. 24–28. <https://doi.org/10.32782/2663-6170/2019.16.4>
8. Рибак О. «Політичні ідеології померли», але «Зарано ховати ідеології». Переказ дискусії другого VoxClub. VoxUkraine. URL: <https://voxukraine.org/politichni-ideologiyi-pomerli-ale-zarano-hovati-ideologiyi-perekaz-diskusiyi>

REFERENCES:

1. Korobii, H. (2010). Politychni ideolohii v Ukraini [Political ideologies in Ukraine]. In VIII Vseukrainska studentska naukovo-tekhnichna konferentsiia «Pryrodnychi ta humanitarni nauky. Aktualni pytannia» [VIII All-Ukrainian Student Scientific and Technical Conference «Natural and Humanitarian Sciences. Topical Issues»] (p. 390). [in Ukrainian].
2. Postol, O.Ye. (2016). Postklasychni polityko-ideolohichni techii ta yikh rol v umovakh sotsialnykh zmin kintsia XX – pochatku XXI stolittia [Post-classical political and ideological currents and their role in the conditions of social changes of the late 20th – early 21st century] [Doctoral dissertation, National Pedagogical Dragomanov University]. Kyiv. [in Ukrainian].
3. Rozenfeld, Yu.M., Herasina, L.M., Osypova, N.P., Panov, M.I., & Sakhan, O.M. (2001). Politolohiia: Pidruchnyk [Political science: Textbook]. Pravo. [in Ukrainian].
4. Nediukha, M., & Mykhailych, O. (2006). Ideolohiia yak kryterii klasyfikatsii politychnykh partii [Ideology as a criterion for the classification of political parties]. Politychnyi menedzhment – Political Management, 2, 45–53. [in Ukrainian].
5. Matviienkiv, S.M. (2006). Politychni ideolohii: Metodychnyi posibnyk dlia studentiv spetsialnosti «Politolohiia» [Political ideologies: Methodological guide for students majoring in «Political Science»]. Plai. [in Ukrainian].
6. Furmaniuk, M. (2014). Politychni tsinnosti u formati derzhavnytskoi ideolohii yak stratehii rozvytku suchasnogo ukrainskoho suspilstva [Political values in the format of state ideology as a strategy for the development of modern Ukrainian society]. Naukovi zapysky IPiEND im. I.F. Kurasa NAN Ukrainy – Scientific Notes of Kuras Institute of Political and Ethnic Studies of the NAS of Ukraine, 49, 269–277. [in Ukrainian].

7. Morar, M.V. (2019). Ideolohiia v diialnosti politychnykh partii: teoriia ta praktyka [Ideology in the activities of political parties: theory and practice]. *Rehionalni studii – Regional Studies*, 16, 24–28. <https://doi.org/10.32782/2663-6170/2019.16.4> [in Ukrainian].

8. Rybak, O. (n.d.). «Politychni ideolohii pomerly», ale «Zarano khovaty ideolohii». Perekaz dyskusii druho VoxClub [«Political ideologies are dead», but «It's too early to bury ideologies». Summary of the second VoxClub discussion]. VoxUkraine. Retrieved from: <https://voxukraine.org/politichni-ideologiyi-pomerli-ale-zarano-hovati-ideologiyi-perekaz-dyskusi> [in Ukrainian].

Creative Commons Attribution 4.0
International (CC BY 4.0)

Стаття надійшла до редакції 15.10.2025

Стаття прийнята 02.11.2025

Статтю опубліковано 30.12.2025